

ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СМИСЛОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОРІВНЯНЬ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» В ПЕРЕКЛАДІ А. БІЛЕНКА

Ясинецька О. А. Відтворення функціонально-сміслових особливостей порівнянь кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» в перекладі А. Біленка.

У статті аргументовано важливість перекладознавчих праць із питань ідіостилістики. Визначено прагматично зумовлені смислотворчі відношення в зіставленні та протиставленні як основних механізмах прийому порівняння. Простежено умотивованість застосованих перекладацьких трансформацій, які зберігають, конкретизують, нейтралізують або видозмінюють специфіку авторського стилю в іншомовному тексті.

Ключові слова: логічне порівняння, образне порівняння, стилістичний прийом, переклад, трансформація.

Ясинецкая Е. А. Отражение функционально-смысловых особенностей сравнений киноповести А. Довженко «Зачарованная Десна» в переводе А. Беленко.

В статье аргументирована важность переводоведческих работ по идиостилістике. Определены прагматически обусловленные смыслообразовательные отношения в сопоставлении и противопоставлении как основных механизмах приема сравнения. Проанализирована мотивированность переводческих трансформаций, которые сохраняют, конкретизируют, нейтрализуют или модифицируют специфику авторского стиля в иноязычном тексте.

Ключевые слова: логическое сравнение, образное сравнение, стилистический приём, перевод, трансформация.

Yasynetska O. A. The functional semantic mechanisms of the comparisons and similes in Oleksandr Dovzhenko's film story *The Enchanted Desna* conveyed in the translation by Anatole Bilenko

The article highlights the importance of translation studies on idiostylistics. The basic mechanisms of comparison are explored for revealing their inherent pragmatic sense relations. The functional and stylistic differences between the original and the translation are analyzed to disclose the reasons and consequences of using translational transformations that render, specify, level off, or modify the author's style.

Key words: comparison, simile, stylistic device, translation, transformation.

Наративно-поетологічні й аксіологічно-образні особливості творів Олександра Довженка привертали увагу багатьох дослідників (Ю. Я. Барабаш, І. К. Білодід, М. М. Власов, М. М. Гирич, Л. Ф. Дорошина, Н. І. Іванова, О. С. Кирилюк, Ю. Ф. Кочерган, С. Т. Мащенко, Н. О. Медвідь, С. О. Пензова, О. Є. Поляруш, Г. І. Табакова та ін.). Однак порівняння в кіноповісті «Зачарована Десна», зокрема у плані перекладознавчих розвідок цього прийому, залишаються не дослідженими. Така обставина суперечить частотності й важливості порівнянь в ідіостилі автора, контрастує з великою увагою до компаративних структур у сучасних мовознавчих та літературознавчих дослідженнях, нівелює міжмовні розбіжності та применшує важливість відповідних перекладацьких рішень.

Мета статті – класифікувати функціонально-сміслові особливості порівнянь кіноповісті та проаналізувати їх відтворення в англійськомовному перекладі А. М. Біленка. Об'єкт дослідження становлять прагматично зумовлені смислотворчі відношення в основних механізмах прийому порівняння. Предмет уваги – характерні смислотворчі відмінності між оригіналом та перекладом у застосуванні досліджуваного прийому. Наукова новизна полягає у розробці методики перекладознавчого аналізу на основі виокремлення у порівняннях смислотворчих відношень, щоб виявити функціонально-сміслові причини й наслідки застосування перекладацьких трансформацій, певною мірою незалежних від типових лексико-граматичних відмінностей між мовами оригіналу й перекладу.

Порівняння серед художніх прийомів і засобів ідіостилістичних систем залишається недостатньо вивченим актуальним об'єктом перекладознавчих праць на тлі численних різноаспектних і комплексних наукових досліджень його характеристик у межах однієї мови. Сучасні українські дослідження стилістичного прийому порівняння засвідчують увагу до його структурно-семантичних

особливостей (О. Ю. Грипас, М. С. Заборна, Ю. А. Маковецька-Гудзь, Л. В. Прокопчук, С. М. Рошко, Н. П. Шаповалова та ін.), концептуальних і функціонально-стилістичних аспектів (О. Р. Бурдейна, А. П. Романченко, С. В. Цюра, Н. В. Ярова та ін.), фразеологічної усталеності (Л. В. Гайдученко, О. П. Левченко, К. І. Мізін, А. М. Найда, О. В. Шкуран та ін.).

Порівняння позиціонується як важлива складова індивідуальних авторських стилів (О. П. Барменкова, Л. В. Голоюх, І. Л. Демчик, О. І. Марчук, Л. І. М'яснянкiна, О. В. Яблонська та ін.) й об'єкт компаративних і перекладознавчих розвідок (О. М. Калустова, О. О. Молчко, І. І. Судук, С. В. Талько та ін.), предмет яких зазвичай складають як структурно-семантичні, так і функціональні особливості компаративних зворотів. Такий інтегрований підхід сприяє висвітленню сукупності лінгвопрагматичних характеристик порівнянь у стилі певного автора або в часопросторі окремого твору, в якому функціями порівняння зазвичай є «надання художньому образу нових рис чи комплексу ознак, інтенсифікація якостей художнього образу, уведення до художнього тексту додаткових образів, створення нових образів у художньому творі, встановлення реальних фактів у розповіді, надання читачеві додаткових відомостей про об'єкт, створення синтаксичних відно[шень] у межах висловлювання, створення модальних відношень у контексті» [1, с. 115].

Однак проблема в тому, що, незважаючи на ретельність і різноплановість аналізу, висновки перекладознавчих досліджень можуть зводитися до формулювань, які скеровують перекладацькі стратегії до рівня інтуїції: «Деякі структурні типи порівняльних конструкцій української мови (орудний та родовий порівняльні, метафора-порівняння, прикладка (через дефіс), структура з по-) є підстави кваліфікувати як структурно-граматичні реалії. *Утім, вони не створюють непереборних перешкод у процесі перекладу й трансформуються розмаїттям засобів англійської мови*» [4, с. 168] або «*Неадекватність лексичних та граматичних трансформацій ускладнює умови для декодування порівняння і порушує його цілісність та образність*» [3, с. 20] (курсив наш. – О. Я.).

І парадоксальним є таке: у статті, зосередженій на особливостях «моделі універсуму, створеної в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», [а]кцентується увага на ліричному світосприйнятті автора, що вплинуло на всі структурні рівні твору» [5, с. 379], однак немає жодного слова про порівняння. А саме в цій

автобіографічній кіноповісті Олександр Довженко наголошує: *Все жило в моїх очах подвійним життям. **Все кликало на порівняння**, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене й пережите* [2, с. 24]; навіть прикра точка невороття зазначається шляхом порівняння: *майже все вже **розтануло** в далекому мареві часу, **як сон**, і потонуло* [2, с. 61].

Цей компаративний зворот наприкінці автобіографічного твору спонукає зауважити подібність спогадів про дитинство до філософії сну: в обох контекстах людина перебуває у світі, куди не візьмеш нічого матеріального, де панують враження й образи, звідки можна отримати знання й досвід, а відтак сповнитися розумінням, що «сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» [2, с. 61]. Звідси й логіка порівнянь, у яких сон символізує мир, спокій, зачарованість, «втечу» й прощення: *Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, **немовби все заснуло*** [2, с. 11]; *Летять чорногузи, **як чоловіки у сні*** [2, с. 25]; *Картина була незвичайна, **неначе сон чи казка*** [2, с. 34]; *...я **падав** з їх рук у **сон**, **як лін в ополонку**, тільки мене й бачили* [2, с. 44]; *Перед тим як **заснути**, він довго і якимось так лагідно позіхав, **ніби прощаючи світу всі його пустощі*** [2, с. 44]. Пробудження викликає суперечливі відчуття: так, вигляд новонародженої сестрички навіть спочатку налякав малого Сашка, тоді як прабабусина смерть відразу спричинила надзвичайну радість (можливо, тому, що *всі її прокляття немовби вилетіли з хати разом з душею* [2, с. 29]). Відвертою прикрістю сповнене й спостереження автора: *вже **прокидаються мої редактори** в мені. ...Їх мета – **щоб я писав або так, як усі, або трохи краще чи трохи гірше від інших*** [2, с. 51]. Смыслотворчі порівняння є наскрізною складовою моделі універсаму, де «[с]віт odkривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирушу гармонію, людяну, дорогоцінну» [2, с. 61].

Основними механізмами порівняння (як логічного, так і образного) вважаємо зіставлення та протиставлення. Розрізнення смыслотворчих відношень, які визначаємо в їх основі, сприяє уточненню мети й смыслотворчого потенціалу їх застосування, а також допомагає простежити вмотивованість основних трансформацій у перекладі порівнянь.

Так, механізм зіставлення в матеріалі дослідження представлений такими прагматично зумовленими смыслотворчими відношеннями, як: 1) унаочнення (візуалізація): *втягнувши шию, **як***

лошак [2, с. 42]. – *scraping my neck like a horse* [6, с. 24]; 2) аналогія (простий паралелізм): *Отак, як дід любив сонце, так його мати, ...любила прокльони* [2, с. 12]. – *Just as Grandpa liked the sun, his mother, ...liked to curse* [6, с. 6]; 3) причинно-наслідковий зв'язок: – *...Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, ні на сьому!..* [2, с. 18]. – «*...just as he does not let me have any peace, don't let him have any peace in this world or in the one to come!*» [6, с. 9]; 4) алюзія: *Розлючений Самійло кидався на діда, ...і притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець змія* [2, с. 43]. – *The infuriated Samiylo fell on Grandpa..., pinning him to the stubble like St. George the dragon* [6, с. 26]; 5) уподібнення: *У нас був дід дуже схожий на бога* [2, с. 7]. – *Our Grandpa looked very much like God* [6, с. 3]; 6) одомашнення: *Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лаялась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку* [2, с. 7]. – *The icon of St. Nicholas also looked like Grandpa, especially when he trimmed his beard and downed a shot of pepper horilka before dinner and Mother was not angry with him. St. Theodosius looked more like Father. I did not pray to St. Theodosius. His beard was still dark, and he had a long staff like a shepherd in his hand* [6, с. 3]; 7) етнізація (використання ідіом, фольклорем): *Ворона знала кожного з нас як облупленого* [2, с. 48] – *The crow knew the ins and outs of everyone of us and could tell what was on our minds* [6, с. 28].

У механізмі протиставлення спостерігаються такі смислотворчі відношення: 1) диференціація: на картині страшного божого суду *великий голубий ужасака... був набагато товщій від тих ужасак, що ми колись убивали в гарбузах* [2, с. 14]. – *It was far thicker than the adders we used to kill among the pumpkins* [6, с. 7]; 2) заперечення (заміна): *...то не повний місяць з зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком. В маленькій віконці... рожевіє на морозі дівоче лице* [2, с. 56]. – *...no, it wasn't the full moon shining into the room from the starry sky on New Year's eve; through the little window... I saw a girl's round face rosy from the frost* [6, с. 33]; 3) поступка (допустовість): *Наш батько хоч і сміявся з Масія, як з блазня, проте жалів* [2, с. 19]. – *Although Father poked fun at Masiy's clownishness, he pitied him* [6, с. 10].

Уявлення займає амбівалентне місце серед смислотворчих відношень – воно зумовлює як зіставлення, так і протиставлення, що

простежуються у відповідних прикладах: ...вони *рубали* один одного сокирами, як дрова [2, с. 43]. – ...***imagining*** them ***chopping each other up like wood*** [6, с. 25] та *Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі* [2, с. 50]. – *The river flowing fast, the sky was studded with stars, and it was so wonderful and easy going downstream. ***I felt I was gliding through blue space**** [6, с. 29-30]. Водночас уявлення потребує принаймні унаочнення, уподібнення або заперечення.

Оцінка також проявляється на основі обох механізмів, однак переважно у смислотворчих відношеннях алюзії, уподібнення, одомашнення та уявлення. Трьома логічними різновидами оцінки виступають: 1) позитивна: приклад уподібнення – *Орудював він косою, як добрий маляр пензлем, – легко і вправно* [2, с. 48]. – *He wielded the scythe like a good painter wields his brush – effortlessly and deftly* [6, с. 28]; 2) негативна: приклад уявлення – *Одне, що в батька було некрасиве, – одяг. ...Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям* [2, с. 28]. – *The only unattractive thing about Father was his clothes. ...It was as if some brutes, just for the sake of insulting the image of man, had covered an antique statue with dirt and rags* [6, с. 15] та 3) іронія: приклад уподібнення – на картині страшного Божого суду ...було ще намальовано щось на зразок виставки чи ***прейскуранта*** кар за гріхи [2, с. 14]. – ...*there was something like a pictorial register or list of punishments for the sins that had been committed* [6, с. 7].

У перекладі Анатолія Біленка основні відмінності від оригіналу спостерігаються у смислотворчих відношеннях унаочнення, уподібнення, алюзії, етнізації, уявлення та іронізування.

Головним принципом унаочнення в перекладі є конкретизація підгрунтя для порівняння, зазвичай із додаванням відповідних елементів: *А вишень, а груш солодких, було, як наїсися, – цілий день живім як бубон* [2, с. 6]. – ...*at times I would go around with a stomach as ***taut*** as a drumskin after glutting myself on these goodies* [6, с. 2]; ...*сидів у чорному сурдуті крамар Масій, дуже схожий на ластівку* [2, с. 19]. – ...*Masiy the storekeeper was sitting in a black frockcoat ***which made him look remarkably like a swallow**** [6, с. 10]. Прагнення уточнити основу порівняння призводить і до вилучення цього прийому: *Тарас, дідів батько, мав величезні, ***мов коріння***, волохаті руки* [2, с. 23]. – *large ***knotty and hairy hands**** [6, с. 12] (руки мов коріння → коріння вузлувате → вузлуваті руки).

Розбіжності у відтворенні уподібнення простежуються в двох випадках: 1) в описі кількісних або якісних характеристик – конкретизація та додавання: шапка *важка теж була, як добрий казанок* [2, с. 19]. – *The hat... was heavy as a good-sized kettle, believe me* [6, с. 10]; Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло [2, с. 11]. – *The midday sky was clear and it was so quiet you had a feeling every living thing had fallen asleep* [6, с. 5]; 2) у зазначенні образу – генералізація та вилучення: ...ми витягали його [коня] з болота на сухе за хвіст, як іхтіозавра [2, с. 55]. – ...he would be pulled by the tail to a dry spot, like some weird prehistoric creature [6, с. 32]; ...він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев [2, с. 9]. – ...he coughed himself blue and roared like a lion [6, с. 4]. Переклад останнього прикладу суперечить свідомій паралелізації (і можливій алегоризації) в кіноповісті двох видів хижаків – автохтонних вовків, які вже *перевелись*, та екзотичних левів, одного з яких було вбито на Десні після його втечі з клітки мандрівного звіринця. Однак рішення перекладача напевно зумовлене комбінаторно-сміисловою специфікою дієслова *revіти*: традиційно лев реве, а вовк вис.

Відмінності в перекладі універсальних (не етноспецифічних) алюзій можуть видатися дещо парадоксальними. Однак перший із наступних прикладів логічно відтворює лінгвокультурологічні розбіжності (змій → дракон): ...притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець змія [2, с. 43]. – ...pinning him to the stubble like St. George the dragon [6, с. 26]. Щоправда, необачним вважаємо калькування еліптичної структури *Георгій Побідоносець змія* → *St. George the dragon*, оскільки переклад звучить як Святий Георгій на прізвисько Дракон (якщо не Дракон на ім'я Святий Георгій, на кшталт Sebastian the crab, Mrs. Potts the teapot тощо). Наступний приклад влучно підкреслює суміжність фігур порівняння й метафори та довершує образ (почувався → був Васко да Гамою); замість механізму зіставлення застосовується механізм ототожнення, що перетворює алюзію на антономазію: Він почував себе спасителем потопajoчих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою [2, с. 34]. – He was a savior from the flood, a hero-seafarer, a Vasco da Gama [6, с. 19].

Етнізація в основі досліджуваних порівнянь стосується словосполучень *стойи як укупаний* [2, с. 8], *знала як облупленого* [2, с. 48], *слухав як заворожений* [2, с. 13], *шепочу як зачарований* [2, с. 50]. Перекладач застосовує лексико-семантичну заміну (*standing there like a brick wall* [6, с. 4], *knew the ins and outs of...* [6, с. 28]) та

вилучає порівняння (*listened spellbound* [6, с. 6], *whispered spellbound* [6, с. 30]), керуючись ступенем етноспецифічної ідіоматичності та наявністю усталених відповідників.

Відтворюючи уявне, перекладач логічно намагається уточнити природу порівняння, додаючи відповідне пояснення. Водночас спостерігаються лексико-семантичні заміни, імовірно зумовлені наміром забезпечити зрозумілість формулювань та образів. Звідси й відсутність заперечення (протиставлення) та надання усталених образів у тексті перекладу (струмки й річки замість відер і казанів) у таких прикладах: *...так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі* [2, с. 50]. – *...it was so wonderful and easy going downstream. I felt I was gliding through blue space* [6, с. 30] та *Кров лилася з них казанами. ...кров, кажу ж бо, лилася з них відрами, казанами* [2, с. 43]. – *In my mind's eye I could see the blood flowing in streams... as I said, rivers of blood would flow* [6, с. 25]. Однак зазначені відповідники перекладу містять і дискусійні моменти. Так, додаючи головне речення *I felt* без постпозиційного сполучника *as if*, перекладач ніби перетворює уявне на дійсне (*I felt I was gliding*). У другому прикладі заміна образів суперечить авторському рішення: українською мовою гіперболічно-метафоричне словосполучення *річки крові* також абсолютно можливе, однак в оригіналі простежується схильність до одомашнення, до конкретних знайомих образів в уяві малого Сашка, для якого поки що існує лише одна річка – Десна, а не струмки й річки у великій кількості. Причому у складі хіазми (перехресного повтору / розташування) *blood...streams...rivers...blood* градація уявної кількості послаблюється, а за відсутності епіфори (прикінцевого повтору в паралельних конструкціях) вставне речення *as I said* виглядає нелогічним. Порівняймо: *...казанами. ...кажу ж бо, ...казанами та streams... as I said, rivers...*

Іронізування в кіноповісті зазвичай поєднується з унаочненням, уподібненням та одомашненням. Певним чином нівелюючи емоційні відмінності в тональності тексту, перекладач схильний вилучати іронічні компоненти: *Борода в нього була, як і в нашого діда, зовсім уже сива, тільки посередині, там, де був рот, неначе ткнуло щось рудим квачем* [2, с. 20]. – *His beard, just like Grandpa's, was all white except for a daub of red around the mouth* [6, с. 10]; *...було це намальовано щось на зразок виставки чи прейскуранта кар за зріхи* [2, с. 14]. – *...there was something like a pictorial register or list of*

punishments for the sins that had been committed [6, с. 7]; *Над лаврами трималися в повітрі... білі ангели, як гусаки, крилаті* [2, с. 14]. – *Floating over the monasteries were ...white angels looking like a flock of geese* [6, с. 7].

Проведений аналіз зумовлює відповідні висновки. Порівняння – важлива складова ідіостилу Олександра Довженка в автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна». Зіставлення та протиставлення є основними механізмами порівняння на основі різних прагматично зумовлених смислотворчих відношень. Так, у зіставленні простежуються унаочнення (візуалізація), аналогія (простий паралелізм), причинно-наслідковий зв'язок, алюзія, уподібнення, одомашнення та етнізація. У механізмі протиставлення виявлено такі смислотворчі відношення: диференціація, заперечення (заміна) та поступка (допустовість). Уявлення проявляється як у зіставленні, так і в протиставленні, зазвичай у поєднанні принаймні з унаочненням, уподібненням або запереченням. Оцінка – позитивна, негативна та іронія – спостерігається також амбівалентно, переважно у смислотворчих відношеннях алюзії, уподібнення, одомашнення й уявлення.

Аналіз англійськомовного перекладу засвідчує основні відмінності від оригіналу у смислотворчих відношеннях унаочнення, уподібнення, алюзії, етнізації, уявлення й іронічної оцінки. Перекладач зазвичай вдається до конкретизації підгрунтя та ознак для порівняння, але часом генералізує сам образ. Вилучення та лексико-семантичні заміни дещо видозмінюють авторський спосіб зазначення образів, нейтралізують іронію, застосовуються для усталеності висловлювань, а загалом спрямовані забезпечити зрозумілість і прямолінійність формулювань думки для читачів перекладу.

Зазначені відмінності в перекладі художнього твору не є прескриптивними правилами. Однак проведений аналіз виявив умотивованість основних трансформацій у перекладі порівнянь. Вилучення авторських нюансів у зазначенні образів та нейтралізація емоційно-експресивних компонентів оповіді нівелюють специфічні ознаки авторського стилю в іншомовному тексті. Проте осмислені конкретизації та лексико-граматичні й стилістичні компенсації засвідчують лінгвостилістичну якість перекладу.

Подальші дослідження на матеріалі кіноповісті можуть стосуватися зіставлення наявних перекладів задля того, щоб виявити їхні відмінності та проаналізувати особливості перекладацьких рішень щодо окремих лінгвостилістичних аспектів.

Література

1. Бабенко К. П. Використання прийому порівняння в процесі формування іншомовної компетенції у студентів неспеціальних факультетів / К. П. Бабенко // Вісник Запорізького національного ун-ту. Сер. Педагогічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2012. – № (17). – С. 112–116.
2. Довженко О. Зачарована Десна : [кіноповість] / Олександр Довженко. – К. : Вид-во «Молодь», 1976. – 62 с.
3. Калустова О. Тема як основа порівняння в перекладознавчих дослідженнях / О. Калустова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – Вип. 43. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 19–22.
4. Молчко О. Порівняння в українському художньому тексті та варіанти його відтворення англійською мовою / О. Молчко // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Вип. 124. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. – С. 161–169.
5. Табакова Г. І. Лірична модель універсуму Олександра Довженка: етнічний вимір (на матеріалі «Зачарованої Десни») / Г. І. Табакова // Літературознавчі студії : зб. наук. праць. – Вип. 29. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 379–384.
6. Dovzhenko O. The Enchanted Desna [Електронний ресурс] / Oleksandr Dovzhenko ; transl. by Anatole Bilenko. – [Kyiv : Dnipro, 1982] // The Electronic Library of Ukrainian literature. Electronic reprint by Maxim Tarnawsky, 2005. – Режим доступу : <http://www.utoronto.ca/elul/English/Dovzhenko/Enchanted-Desna.pdf>.